

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ekonomi Politikalarına Basından
Eleştirisi: *Şehrah* Gazetesi Örneği
Mustafa Güncü* - Özlem Özanlı**

Giriş

24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen İkinci Meşrutiyet ile birlikte gerek Osmanlı bürokrasisinde gerekse Osmanlı kamuoyunda tam bir serbestlik havası esmeye başlamıştır. Bu serbestlik ortamı, halk arasında ve aydın kesimde, muhalif seslerin de baş göstermesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Cemiyete muhalif olanların kendi görüşlerini daha rahat ifade etmelerine imkân sağlayan bir ortam ortaya çıkmıştır¹. Hatta dönemle ilgili araştırma yapan yazarlar, İkinci Meşrutiyet ile birlikte halk üzerindeki derin istibdat tesirinin kalktığını ve dolayısıyla demokratik bir düzenin oluşmaya başladığını ileri sürerek dönemi öven cümleler sarf etmişlerdir². Meşrutiyet düzeninin elde edilmesi ve parlamenter sistemin oluşmaya başlaması, halk üzerinde derin tesirler uyandırmıştır. Fakat bu olayların tamamen geçici olduğunu da sonraki yaşananlar ortaya çıkarmıştır. Çünkü yine bazı araştırmacılar, meşrutî yönetimin ilan edildiğini ancak cemiyetin ülke yönetiminde tek başına karar verdiğini belirtmiştir³.

İkinci Abdülhamit döneminde açılan okullarda eğitimlerini tamamlamış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, içerisinde buldukları zamanı, büyük bir bunalım dönemi olarak ifade etmekteydi⁴. Dolayısıyla ülkede

* Dr. mguncu1990@gmail.com

** Doktorant, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/TÜRKİYE,
ozlem.ozanli@hbv.edu.tr

1 Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, BAS-HAŞ, İstanbul, s. 22.

2 Tarz Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 3.

3 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 34.

4 Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909*, TÜRDİAV Ofset Tesisleri, İstanbul

yaşayan ve farklı etnik aidiyetleri olan kişiler, bu oluşum içerisinde yer alarak parlamenter sistemin oluşması için mücadele etti⁵. Çünkü onlara göre eski düzene geri dönülmesi, kamu yararının aleyhineydi ve istibdadın tekrar başlaması anlamına gelmekteydi⁶.

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle tam olarak istenen düzeye gelinmediğine ve halkın kurtulmak bir yana; daha zor şartlarla karşılaştığına kısa da olsa değindik. Fakat Atay, savaşların da etkisiyle halkın açlık ve yoksulluk ile karşı karşıya kaldığını ifade ederek durumun düşünülünen aksine daha zor bir hal aldığını ileri sürmektedir⁷. Benzer bir görüşü ileri süren Bernard Lewis, İkinci Meşrutiyet'in ilanının tarih boyunca Türklerde yaşanan nadir olaylardan olduğunu fakat meşruti yönetimi ilan edenlerin yönetme konusunda başarısız olduklarını dile getirmektedir⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesiyle yönetim anlayışını kendisine göre şekillendirmeye çalıştığı ve yönetimde daha milliyetçi bir politika izlediği görülmüştür. Bu görüşü ileri süren yazar, bu ideolojinin aşırı olması dolayısıyla Osmanlı hegemonyasında yaşayan bazı farklı etnik aidiyetlerin bu aşırı politika dolayısıyla devlete küstüğünü belirtmiştir⁹.

1. İktidar-Basın İlişkisi

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte toplum nazarında büyük bir heyecan oluşmuş, *İttihat ve Terakki yanlısı ya da değil* hemen herkes gazete çıkarmaya ve dolayısıyla fikirlerini ileri sürmeye başlamıştır¹⁰. Muhalif kesim, kendi görüşlerini ifade etme hatta aşırı şekilde savunma olanağı elde etmiştir. Sultan Abdülhamit döneminde basın ve yayın organları üzerinde var olan kontrol mekanizması kalkmış ve büyük bir fikir patlaması yaşanmıştır¹¹.

1982, s. 50-61.

5 Karabekir, *age.*, s. 138-139.

6 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 33.

7 Atay, *age.*, s. 146.

8 Lewis Bernard *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010, s. 286.

9 Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

10 Orhan Koloğlu, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 53-54.

11 Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basım Evi, Ankara 1994, s. 56.

Böyle bir ortamda siyasal hükümete muhalif olan Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Zeki Bey gibi önemli aydınlar, hükümet aleyhinde politikalar takip etmiş ve hükümete sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu makalenin asıl konusu, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde önemli devlet kademelerinde bulunan fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olduğu için bu anlamda siyaset içerikli makaleler kaleme alan Zeki Bey'dir¹².

Zeki Bey, Duyun-ı Umumiye'de memur olarak çalışmaktaydı. Görevine devam ettiği sırada burada bazı usulsüzlüklerin olduğunu ileri sürdü ve bu konuda bir layiha kaleme aldı. Bu layiha ile dönemin hükümetinin ekonomi politikalarını aşırı şekilde eleştirerek hükümeti yıpratmaya çalıştı ancak bir suikast sonucunda hayatını kaybetti.

2.Zeki Bey

Zeki Bey, 1869 yılında dünyaya gelmiştir. Babası, Sultan Abdülhamit döneminde sarayda görev yapmakta olan Kayserili Abdullah Efendi'dir¹³. Galatasaray Lisesini ve Siyasal Bilgiler Fakültesini bitiren Zeki Bey, kısa sürede devlet kademesinde önemli görevler almış; oradan da Duyun-ı Umumiye'ye geçmiştir¹⁴.

Dönemin siyasal yapısına bakıldığında zaman Zeki Bey'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi olduğu ve bu konudaki eleştirilerini sürekli dile getirdiği görülmektedir. Zaten siyasi konulara meraklı¹⁵ olduğu ve bu konulara yönelik araştırmalar yaptığı da bilinmektedir¹⁶. Siyasi açıdan cemiyet üyeleriyle farklı bakış açısına sahip olan Zeki Bey, Duyun-u Umumiye'de görev aldığı sırada, oranın Batılı emperyalist güçlerin denetiminde olduğunu belirtmiştir¹⁷.

Yazdığı birçok gazetede fikirlerini beyan eden gazeteci Zeki Bey, bununla yetinmeyi uygun bulmamış ve *Şehrah* adlı bir gazete çıkarmaya karar vermiştir. Yazarın belirttiğine göre bu gazete, Osmanlı tarihi içerisinde çoğu kez yayınlarına ara verilerek kapatılan ancak farklı isimlerle tekrar kurulup yayın hayatına devam eden, yani en çok kapatılıp açılan ve ismi değişen

12 Atay, *age.*, s. 169.

13 Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, İstanbul 1993, s. 127.

14 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 90.

15 "Zeki Bey'in Yirminci ve Son Muhakemesi", *Tanin*, 30 Nisan 1328 /13 Mayıs 1912.

16 Hıfzı Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 111.

17 Topuz, *age.*, s. 114-115.

gazetedir¹⁸. Zeki Bey, Tunuslu Hayrettin Bey ile birlikte kurduğu bu gazetede kendi fikirlerini ileri sürmüştür¹⁹. İleri sürdüğü görüşlerde daha çok maliye konularına değinen Zeki Bey, dönemin önemli devlet adamlarından olan Talat Paşa ve özellikle Maliye Nazırı Cavit Bey hakkındaki eleştirilerinde aşırıya kaçmış²⁰ hatta öldürülmesinin sebeplerinden biri de bu eleştiriler olarak gösterilmiştir²¹. Zeki Bey'in öldürülmesi²²(11 Temmuz 1911)'nin sonrasında Mustafa Nazım ve Çerkez Ahmet adlı iki şahıs yakalanmış, sorguya çekilmiştir²³. Gazetelere yansıyan haberlerde, toplumun bu öldürülme olayından çok etkilendiği ve katillerin bir an önce bulunması için baskı yaptığına dair bilgiler yer almaktadır²⁴.

Zeki Bey'in öldürülme sebebinin çoğunlukla, yazdığı ekonomi içerikli ve dönemin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştiren yazıları olduğu üzerinde durulmuştur²⁵. Fakat öldürülme sebebi hakkında bile farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Enver Ziya Karal, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyetin ilanından sonra İngiliz Maliyeci Ernest Caselle ile ortaklaşa *Türkiye Milli Bankası'nı* kurduklarını, bunun sebebinin de İngilizlerin Osmanlı maliyesi üzerindeki denetimini azaltmak olduğunu fakat Zeki Bey'in imtiyazını sürdürmek isteyen İngilizler ile birlikte hareket ederek cemiyet üyelerinin ekonomi

18 Zafer Toprak, "Bir Evrak-I Muzırna", *Şehrab Gazetesi*, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Ocak 1987, s. 45.

19 Zeki Bey'in yazdığı yazılarda herhangi bir isim kullanmadığı bilinmektedir. Bu konuda bk. "Zeki Bey'in On Dokuzuncu Muhakemesi" *Tanin*, 27 Nisan 1328/10 Mayıs 1912, ayrıca yazının, ilgilendiği konular için bk. "Zeki Bey'in On Dokuzuncu Muhakemesi", *Tanin*, 27 Nisan 1328/10 Mayıs 1912.

20 "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi", *Tanin*, 13 Teşrin-i Sani/Kasım 1327/26 Teşrin-i Sani/Kasım 1911; Zeki Bey'in, Cavit Bey hakkında kaleme aldığı eleştirel yazıya karşılık Cavit Bey'in ekonomik anlamda üreticiyi korumak noktasında bazı görüşlere sahip olduğuna dair diğer bir araştırma için bk. Zekeriyâ Demir, "İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 7 S 1, Mart 2021, s. 193.

21 "Zeki Bey'in On Dokuzuncu Muhakemesi", *Tanin*, 27 Nisan 1328/10 Mayıs 1912.

22 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Güncü, *Zeki Bey Suikastı ve Basın*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2015.

23 HR.UHM (Hariciye Nezareti Umur-ı Huku-ı Muhtalita Müdüriyeti).00115.00009.001.

24 Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Mustafa Güncü, "İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastinin Kamuoyunda Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 33, Güz 2016.

25 "Zeki Bey'in Yedinci Muhakemesi", *Tanin*, 13 Teşrin-i Sani/Kasım 1327/26 Teşrin-i Sani/Kasım 1911.

politikalarını eleştirdiğini ifade eder²⁶. Mustafa Baydar, gazetede ki köşesinde Zeki Bey'in ekonomi politikalarını eleştirdiğini, bu konuda yolsuzluk yapıldığına dair elinde bilgiler olduğunu, bunları açıklamak için hazırlık yaptığı sırada vurulduğunu yazar²⁷. Dönemin yabancı basını, Zeki Bey'in öldürülmesi haberini siyasi bir olay olarak göstermekle birlikte²⁸ onun Selanik'teki gizli bir komite tarafından vurulduğunu yazar²⁹.

Zeki Bey vurulduktan sonra mahkemeler sürerken İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında da bazı problemlerin çıktığı görülmüştür. Çünkü parti üyelerinden bazıları, Zeki Bey'in yazdıklarının doğru olabileceğini düşünerek Kayserili Şaban Efendi'den Zeki Bey ile görüşmesini ve iddialarını daha açık bir ifadeyle kaleme aldığı bir yazı yazmasını rica etmesini söylemişlerdir³⁰. Beşinci muhakemenin başladığı tarihte, Zeki Bey'in yazdığı layiha getirilerek mahkemede okunmuştur³¹. Bu layiha ile Zeki Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin izlediği ekonomi politikalarını ve cemiyetin kurduğu *Türkiye Milli Bankası'nı* ağır bir şekilde eleştirmiştir. Aşağıda bu layihanın içeriğine ve dolayısıyla Zeki Bey'in eleştirdiği milli ekonomi politikalarına değinilecektir.

3. Zeki Bey'in Layihası

İkinci Meşrutiyet Dönemi gazetecilerinden olan Zeki Bey, içinde bulunduğu dönemi kaleme aldığı layihası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime geldiğinden itibaren izlediği milliyetçi politikanın³² ekonomiye yansımalarını ağır bir dille eleştirmiştir. Siyasi ideoloji açısından Osmanlıcı bir yönelime sahip olduğu anlaşılan Zeki Bey, *Osmanlı Bankası* ile *Türkiye Milli Bankası'nı*³³

26 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 147, 148.

27 Mustafa Baydar, "Zeki Bey Yolsuzluk Belgelerini Açıklayacaktı Katil Tespit Edilemiyor", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1967.

28 *The Evening Star*, 23 August 1911.

29 *The Evening Star*, 17 July 1911.

30 Kabacalı, *age.*, s. 137.

31 Zeki Bey'in layihası için bk. *Tanin*, 26 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1327/8 Teşrin-i Sani/Kasım 1911; Ayrıca Layihanın Özeti İçin bk. *Nevrab*, 13 Teşrin-i Evvel/Ekim 1327/26 Teşrin-i Evvel/Ekim 1911.

32 Ayrıntılı bilgi için bk. Koray Ergin, "İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 1, S. 1, s. 114-127.; Turgay Akkuş, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2008, C 7, s. 16-17, 120.

33 Türkiye Milli Bankası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Irmak Karabulut, *Osmanlı'dan Cumbu-*

karşılaştıran bir layiha kaleme almış³⁴ ve düşüncelerini bu ideoloji üzerine temellendirerek geliştirmeye çalışmıştır.

Zeki Bey, *Türkiye Milli Bankasının* bir İngiliz olan Ernest Caselle'nin almış olduğu imtiyaz üzerine *Osmanlı Bankasına* engel olmak ve toplum nazarında bu bankanın değerini düşürmek amacıyla Duyun-u Umumiye'de görevli olan İngiliz destekçisi Mösyö Bluk(?)'un ısrarıyla kurulduğunu ifade etmektedir. Devamında bu iki kişinin aslen Yahudi olduğunu, dolayısıyla bunların *Osmanlı Bankası* özelinde Osmanlı Devleti'ne karşı hareket ettikleri izlenimini uyandırmaya çalışmaktadır.

Osmanlı Maliye Nazırı Cavit Bey'in de bu bankada hisse sahibi olduğunu ileri süren yazar, dolayısıyla Cavit Bey'in de izlediği politikalarla Osmanlı Devleti veya halkın lehinde değil, aleyhinde çalıştığını belirtmiştir³⁵. Cavit Bey'in ve daha sonra kendisine vekil olarak tayin ettiği Hüseyin Cahit Bey'in, *Türkiye Milli Bankasını* kurarak *Osmanlı Bankası* gibi nüfuzlu bir banka ile rekabet etmeye çalıştıklarını ancak Fransa imtiyazlarına bağlı olan bu banka ile mücadelenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Türkiye Milli Bankası'nın bütçe yetersizliği dolayısıyla dışarıdan borç para almaya çalıştığını ancak bunu da beceremediğini, dolayısıyla başarılı olamayıp varlığını devam ettirebilmek konusunda sorunlar yaşadığını belirten yazar, bankanın milli olarak nitelendirdiği parasını dahi basamadığını ifade etmiştir. Çünkü yazara göre İngilizler, kendi mali yatırımlarını Güney Amerika dolaylarına yapmak istemiştir. Bu yüzden Londra'dan borç para alarak ekonomiyi güçlendirmeye çalışmaları başarısız bir girişim olacaktır. Dolayısıyla bankanın devletin ekonomi politikasına rağmen sermayesi olmadan ülke içinde varlığını devam ettirmesi imkânsızdır. Almanya, Avusturya, Macaristan ve İsviçre'de çeşitli şubeler açan bankanın kendisine ait bir bütçesi olmadığı için başarılı olma şansında yoktur. Bu yüzden yazara göre banka, gücünün yetmediği konularda mecburen *Osmanlı Bankasına* sarılmak, ondan borç para almak, dolayısıyla da Paris borsasıyla ilişkilerini düzeltmek zorunda kalacaktır.

---

riyet'e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüştürme Aygıtı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2019.

34 Layihanın günümüz Türkçesine çevrilmiş hali için bk. Güncü, *age.*, s. 54-69.

35 Farklı bir bakış açısı için bk. Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, Baha Matbaası, İstanbul 1976, s. 47.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerine sürekli tavsiyelerde bulunan yazara göre Fransa borsası çok güçlü olduğundan bu borsa ve *Osmanlı Bankası* ile rekabet etmektense kendi kusurlarını görüp *Osmanlı Bankasının* ihyasını sağlamak daha uygun olabilirdi. Bankanın borçlanarak devlet içinde varlığını devam ettirme meselesine değinen Zeki Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey'in Avrupa'ya hatta direkt olarak Paris'e gittiğini ve burada Jak Münaşa(?) adında bir Yahudi ile görüşüğünü yazmaktadır. Ardından oradan da ayrılarak Ernest Caselle ile görüşüğünü ve *Milli Banka'nın* Osmanlı ekonomisi üzerinde etkisinin nasıl artırılacağını müzakere ederlerken Caselle'nin *Koradi Mobile Bankası* ile *Osmanlı Bankasına* baskı yapacağını, böylece ekonomik anlamda varlıklarının devam ettirilerek *Osmanlı Bankasının* iflasının sağlanmak istendiğini iddia etmiştir. Ancak *Osmanlı Bankası* ile ilişkilerin bozulması için nasıl çalışmalar yapmak gerekmiştir? Yazar, bunun yolunu da Cavit Bey'in, geçen yılki borçlanmayı bahane ederek yapabileceğini ifade etmiştir. Ancak ardından çıkan 31 Mart hadisesi, ülkede istikrarın ve dolayısıyla bankaların ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. İngiltere ve Fransa bankaları ile yapılan görüşmeler ve verilen bazı imtiyazlar sonucunda *Osmanlı Bankası'nın* karşısında Caselle tarafından kurulması düşünülen *Türkiye Milli Bankası* varlığını devam ettirmeye çalışmış ve *Osmanlı Bankası* ile çeşitli sebepler ileri sürerek aradaki uçurumu içinden çıkılmaz bir alana sürüklemiştir.

Borç para alınması esnasında gerek Cavit Bey'in ve gerekse Caselle'nin girişimlerinin sonuçsuz kaldığını ileri süren yazar, bu durumun Osmanlı dış politikasını da etkilediğini belirtmiştir. Görüşlerini bu şekilde ileri süren yazar, *Duyun-u Umumiye*'de görev yaptığı sırada dikkatini çeken diğer bir olaydan da bahseder ki bu olay, dönem hakkında bilgi almak açısından önemlidir: *Duyun-u Umumiye* hesaplarına ait olan risale sadece Fransızca yazılır. Fakat Mösyö Bluk, bu risaleyi İngilizce neşreder. Bu söylem dahi yazarın görüşlerinden yola çıkıldığı zaman *Duyun-u Umumiye'nin* ne kadar etki altında olduğunu göstermektedir.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet Dönemi gazetecilerinden olan Zeki Bey, Osmanlı sarayında önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Duyun-u Umumiye idaresinde görev aldığı sırada, burada bazı usulsüzlüklerin yapıldığını ileri sürdükten sonra bu konuları ispatlayan bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında dönemin iktidar partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin kendilerine mal ettikleri milliyetçi politikalarına ekonomik bağlamda karşı çıkmış, kurdukları *Türkiye Milli Bankasının* söylendiğinin aksine milli duygular içerisinde kurulmadığını ve yabancı sermaye tarafından desteklenerek *Osmanlı Bankası* ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik denetim altına alınmaya çalışıldığını anlatmıştır.

Dönemin önemli bir yazarı olan Zeki Bey'in, yaşadığı dönemin şartları göz önüne alındığı zaman dahi böyle bir layiha yazmaya cesaret etmesi ve bunu kaynaklara dayandırarak açıklamaya çalışması, siyasi durumun tam olarak anlaşılması açısından dikkat edilmesi gereken bir niteliktir.

Kaynaklar

- Akkuş, Turgay, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 7, 2008,
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, Baha Matbaası, İstanbul 1976.
- Birinci Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- Demir, Zekeriya, "İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 7, S. 1, Mart 2021.
- Ergin, Koray, "İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 1, S. 1.
- Güncü, Mustafa, "İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 33, Güz 2016.
- Güncü, Mustafa, *Zeki Bey Suikastı ve Basın*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.
- Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basım Evi, Ankara 1994.
- Karabekir, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909*, TÜRDAV Ofset Tesisleri, İstanbul 1982.
- Karabulut, Irmak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüştürme Aygıtı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2019.
- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Koloğlu Orhan, *1908 Basın Patlaması*, BAS-HAŞ, İstanbul, 2005.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010.

Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Topuz, Hıfzı, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Tunaya, Tarız Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Nevrab

The Evening Star

Tarih ve Toplum Dergisi

Tanin

Arşiv Evrakı

HR.UHM (Hariciye Nezareti Umur-1 Hukuk-1 Muhtalita Müdüriyeti).00115.00009.001.